

УДК 811.161.3'42

В. М. Шаршнёва

ПРАГМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ ЭКСПРЭСІЎНАЙ ФУНКЦЫІ ЗНАКАЎ ПРЫПЫНКУ

Анотацыя. Разглядаецца прагматычны патэнцыял знакаў прыпынку ў мастацкім тэксце. Экспрэсія пунктуацыйнага афармлення звязваецца з выражэннем эмоцый, адлюстраваннем лагічнай сувязі паміж асобнымі часткамі мастацкага тэксту, указаннем на лагічны націск. Пацвярджаецца ўплыў індывідуальнага стылю пісьменніка на выразнасць экспрэсіўнай функцыі.

Ключавыя словы: прагматычны патэнцыял, знакі прыпынку, пунктуацыйныя знакі, пунктуацыя, экспрэсіўная функцыя, экспрэсіўнасць.

Прагматычны патэнцыял моўных сродкаў мастацкага тэксту вынікае з пэўнай маўленчай сітуацыі і іх інтэрпрэтацыя часта залежыць ад кантэксту. Пад прагматычным патэнцыялам разумеецца «карэляцыя паміж выбарам моўнага матэрыялу адпраўнікамі тэксту і іх маўленчымі паводзінамі, а таксама магчымасць актуалізацыі нюансаў сэнсу моўных адзінак ва ўмовах маўленчых зносін» [1, с. 9]. На думку В. Л. Пановай, камунікатыўна-прагматычная эфектыўнасць выказвання з'яўляецца адной з падстаў выбару вобразных сродкаў яго фарміравання, паколькі «выказванне як адзінка зносін мае камунікатыўна значную і прагматычна зараджаную інфармацыю, якую персанаж імкнецца давесці да моўнай свядомасці слухача ў выглядзе паведамлення, пытання (запыту паведамлення), заахвочвання, эматыўна-ацэначных абазначэнняў і г. д.» [2, с. 12].

Прагматычны патэнцыял залежыць не толькі ад сродкаў, якія выкарыстоўваюцца аўтарам у працэсе стварэння тэксту, але і ў значнай меры ад здольнасці рэцыпіента заўважыць, асэнсаваць, растлумачыць гэтыя знакі. Адны і тыя ж моўныя адзінкі ў залежнасці ад іх значэння, спалучэння, частаты ўжывання могуць мець розныя камунікатыўныя магчымасці, інакш кажучы, розны камунікатыўна-прагматычны патэнцыял. Асаблівае месца ў сістэме прагматычна насычаных моўных адзінак, здольных перадаваць імпліцытнае значэнне, займаюць пунктуацыйныя знакі.

Кожны мастацкі тэкст мае сваю сістэму знакаў прыпынку, абумоўленую прагматычнай устаноўкай аўтара і камунікатыўным заданнем у цэлым. Пунктуацыя актуалізуе не толькі сэнсавыя адценні думкі, але і аўтарскую інтанацыю, становіцца адметным спосабам арганізацыі праявінага тэксту, сінтаксічна-рытмічнай арганізацыі маўлення, інакш кажучы, з'яўляецца сродкам адлюстравання важнай, з пазіцыі аўтара, у сэнсавых адносінах інфармацыі. Найбольш значная роля пунктуацыі ў фарміраванні сэнсаў мастацкага тэксту, у стварэнні і рэалізацыі падтэксту. Імпліцытны характар

пунктуацыі заўсёды эматыўны і абумоўлены прагматычнымі прычынамі: жаданнем перадаць скрытую ацэнку аўтара, дасягнуць пэўнага эстэтычнага эфекту, непасрэдна звязанага з функцыяй мастацкага тэксту; імкненнем уздзейнічаць на пачуцці і думкі адрасата, падказваючы наяўнасць дадатковага сэнсу і паказваючы на неабходнасць яго ўспрымання. Прагматычны патэнцыял пунктуацыі непасрэдна звязаны з яе экспрэсіўнымі магчымасцямі, а значыць, з магчымасцю паказваць на важнасць асэнсавання і чытання дадатковага, міжрадковага, зместу. На думку В. А. Маславай, экспрэсіўнасць – гэта «інтэгральны вынік такіх планаў, як эматыўнасць, вобразнасць, ацэнчанасць, інтэнсіўнасць, стылістычная маркіраванне, структурна-кампазіцыйныя падтэкставыя з’явы» [3, с. 186].

Пунктуацыя, практычна не маючы абмежаванняў у рэалізацыі, выконвае разнастайныя камунікатыўна-прагматычныя функцыі, прычым «прагматычны патэнцыял пунктуацыйных знакаў спрыяе пашырэнню іх функцый, што вядзе да збліжэння і перасячэння сфер іх прагматычнага зместу і функцыянавання, і сведчыць аб інтэграваным характары сістэмы пунктуацыі» [4, с. 8]. На прагматычную ролю пунктуацыі звяртала ўвагу Н. С. Валгіна, сцвярджаючы, што «пунктуацыя нясе сваю, і прытым вялікую службу ў мове: яна «асэнсоўвае» пісьмовы тэкст, даносіць яго да чытача з тым жа зместам, які быў задуманы аўтарам, і толькі дзякуючы пунктуацыі той, хто піша, і той, хто чытае, дасягае адзінства ва ўспрыняцці змястоўнага боку тэксту» [5, с. 11].

Надзвычай выразнай сярод камунікатыўна-прагматычных функцый уяўляецца экспрэсіўная, з дапамогай якой выяўляецца пазіцыя аўтара, яго эмоцыі, даецца пэўная ацэнка і падказваецца магчымая інтэрпрэтацыя апісваемай падзеі, сітуацыі, асобы. Па сутнасці, знакі прыпынку прымаюць удзел у актуалізацыі любога кампанента з пункту погляду фармальнай сінтаксічнай арганізацыі, але пры гэтым вылучэнне найбольш значнага ў інфармацыйных і сэнсавых адносінах кампанента абумоўлена аўтарскай інтэнцыяй. У сувязі з гэтым можна сцвярджаць, што праз сістэму прапанаванай у мастацкім творы пунктуацыі рэалізуецца маўленчая стратэгія аўтара.

Сродкам маўленчага ўздзеяння на чытача можа быць любое спалучэнне (часта зусім нечаканае, нават не адпаведнае норме) знакаў прыпынку або, наадварот, іх частковая ці поўная адсутнасць. Т. Л. Вауліна звязвае экспрэсіўнасць знакаў прыпынку «з узмацненнем сэнсавага эфекту маўленчых адзінак» [6, с. 142].

Экспрэсія пунктуацыйнага афармлення часта звязваецца з выражэннем эмоцый, адлюстраваннем лагічнай сувязі паміж асобнымі часткамі мастацкага тэксту, указаннем на лагічны націск, прыкладам чаго можа стаць фрагмент апавядання Г. Аўласенкі «Лясное возера»:

Андрэй моцна сцяў зубы.

«Не трэба было мне ехаць сюды! – міжволі падумалася яму. – Відаць жа, усё відаць... простым вокам відаць!»

<...>

На сэрцы ў Андрэя стала крыху лягчэй.

«Трохкутнік! – горка ўсміхаючыся, падумаў ён. – Звычайны, класічны, зашмальцаваны ў мностве літаратурных сюжэтаў трохкутнік! Ён кахае яе, яна ж абавязкова павінна кахаць кагосьці трэцяга ... ну, а сам гэты трэці ...»

Андрэй уздыхнуў.

«Гэты трэці – лепшы за цябе ва ўсіх адносінах! – нагадаў ён сабе. – Давай будзем глядзець праўдзе ў вочы! Ён прыгажэйшы за цябе, дужэйшы ... смялейшы, нарэшце! Цікава, ці пайшоў бы я туды зараз, вось так, адзін ... асабліва пасля ўчарашніх гэтых боек?»

І Андрэй зноў непрыкметна ўздыхнуў.

– Чаму ты не пайшоў з ім?!

Менавіта пунктуацыйнае афармленне дапамагае аўтару максімальна дакладна, адпаведна апісанай сітуацыі, *перадаць эмоцыі і пачуцці персанажа*: хваляванне, рэўнасць, сумненні, расчараванне, разважанні і немагчымасць сказаць вырашальнае слова. Імкнучыся засяродзіць увагу на перажываннях Андрэя, пісьменнік выкарыстоўвае клічнікі, пыталнікі, шматкроп'е, прычым шматкроп'е нават не ў канцы, а ў сярэдзіне сказа, што, несумненна, адлюстроўвае эмацыянальную напружанасць мужчыны, яго адчай ад немагчымасці ўзяць сітуацыю пад кантроль. Звяртае на сябе ўвагу адметнае пунктуацыйнае афармленне думак персанажа (узятых ў двукоссе) і выказанай прастай мовы (апошняя рэпліка). Такое афармленне дапамагае не проста размежаваць унутранае і знешняе маўленне, але і правесці своеасабліваю мяжу паміж думкамі, эмоцыямі і рэальнасцю. У гэтых адносінах працяжнік, з якога афармляецца рэпліка, можна лічыць знакам сувязі асобных частак выказвання, паколькі ён *спыняе разважальны план аўтара і адначасова сігналізуе аб далучэнні наступнай лагічнай часткі*. Спецыфіка графічнага афармлення (малая літара пасля шматкроп'я) падказвае чытачу *месца лагічнага націску*, актуалізуючы такім чынам не толькі змест ненаарматыўна напісанага слова, але і пакутлівую складанасць перажыванняў, унутраную барацьбу, праз якую персанаж праходзіць у выбары патрэбнага слова, якое дапамагло б яму быць чэсным у першую чаргу з самім сабой.

Абуджэнне эмоцый і адчуванняў чытача можа адбывацца і праз аслабленне пунктуацыі, напрыклад (заўвага: арфаграфія, пунктуацыя і афармленне тэксту захаваныя):

<...> і стары якраз хварэў, але падняўся з ложка і ўважліва слухаў мужчыну і гаварыў звычайнае

... я гэты горад і хто яго насяляе тэлеграфным слупам праз памыйную яму

і раіў

з'езджайце, бо тут трэба толькі страляць, а вы на гэта не пойдзеце, ды і не дадуць – абложачь, як звера, свае ж

і смуткаваў

*мне б маладыя гады – я б тут і хвіліны не затрымаўся, далібог,
дрыгва*

І ва ўсім творы, і ў працытаваным з яго прыкладзе аўтар цалкам адмаўляецца ад традыцыйнага пунктуацыйнага (кропка, шматкроп'е, клічнік, пыталынік, працяжнік пры афармленні асобных рэплік) і арфаграфічнага (вялікая літара) нарматыўнага афармлення дыялогу. З чырвонага радка, працягласць якога, аднак, значна павялічана, запісваюцца толькі рэплікі суб'яднікаў. Такі запіс, з аднаго боку, некалькі ўскладняе ўстанаўленне адпаведнасці выказвання пэўнаму суб'ядніку пры ўспрыняцці і асэнсаванні размовы. Чытач можа толькі здагадацца, каму з персанажаў могуць належаць выказаныя словы. Аднак, з другога боку, такая невыразнасць у дачыненні да ўспрыняцця ўрыўка апраўдана тым, што апісаныя падзеі адбываюцца ў цёмны час сутак, і чытач можа толькі ўяўляць, каму належаць «падслуханыя» выразы. Міжволі ўзнікае адчуванне, што адбываецца нешта нядобрае, забароненае, сведкам чаго нечакана становіцца чытач. Што датычыць агульнага асэнсавання твора, то можна меркаваць, што такое афармленне дапамагае аўтару максімальна абстрагавацца ад апавядання, стварыць уражанне рэальных падзей, зрабіць чытача іх маўклівым назіральнікам і нават саўдзельнікам.

Такім чынам, пунктуацыйныя знакі, будучы самастойнай сістэмай, разам з тым дэтэрмінаваны сістэмай сэнсавых адносін тэксту і, ствараючы экспрэсіўны эффект, служаць прыёмам і псіхалагічнай маніпуляцыі свядомасцю рэцыпіента. Разгледжаныя пунктуацыйныя асаблівасці сучасных мастацкіх тэкстаў дазваляюць абгрунтавана сцвярджаць здольнасць пунктуацыйных знакаў эмацыянальна ўздзейнічаць на адрасата, выклікаць яго рэакцыю, а значыць, выконваць экспрэсіўную функцыю. Выразнасць экспрэсіўнай функцыі непасрэдна звязана з індывідуальным стылем пісьменніка, з паняццем аўтарскай пунктуацыі, якое ўключае ў сябе не толькі схільнасць да выкарыстання якога-небудзь/якіх-небудзь знака/знакаў, пашырэнне функцый знакаў, адмаўленне ад знакаў прыпынку, але і нетрадыцыйныя спалучэнні графічных сродкаў. Аслабленая пунктуацыя мастацкага тэксту дазваляе чытачу расставіць сэнсавыя акцэнтны ў структуры выказвання; дае рэцыпіенту свабоду ў інтэрпрэтацыі мадальна-ацэначнага зместу твора.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. **Дорджиева, Е. В.** Языковые средства создания прагматического потенциала английского художественного текста : дис. ... канд. филол. наук / Е. В. Дорджиева; Пятигор. гос. лингв. ун-т. – Пятигорск, 2005. – 179 л.

2. **Панова, О. Л.** Коммуникативно-прагматические средства создания речевой образности в современном драматургическом тексте (60–80 гг. XX века): дис. ... канд. филол. наук / О. Л. Панова; Волгоград. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2001. – 212 л.

3. **Маслова, В. А.** Параметры экспрессивности текста / В. А. Маслова // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – Москва: Наука, 1991. – С. 179–204.

4. **Майзенгер, Н. В.** Позиционно-содержательная и прагматическая значимость знаков препинания в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук / Н. В. Майзенгер; Барнаул. гос. пед. ун-т. – Барнаул, 2004. – 188 л.

5. **Валгина, Н. С.** Русская пунктуация : принципы и назначение: пособие для учителей / Н. С. Валгина. – Москва: Просвещение, 1979. – 125 с.

6. **Ваулина, Т. Л.** Экспрессивная функция знаков препинания в организации присоединительных конструкций / Т. Л. Ваулина // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2009. – № 4 (26). – С. 141–147.

УДК 81376:811.161.3

А. М. Шубадзёрава, А. У. Касцюкова

АРГАНІЗАЦЫЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ «БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)»

Анотацыя. Разглядаюцца пытанні арганізацыі самастойнай работы па дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Асаблівая ўвага надаецца крытэрыям самастойнай работы розных узроўняў і формам кантролю за яе выкананнем.

Ключавыя словы: самастойная работа, віды і формы самастойнай работы, адукацыйны працэс, формы кантролю за самастойнай работай, беларуская мова, прафесійная лексіка.

На працягу многіх гадоў педагогамі актыўна абмяркоўваюцца праблемы арганізацыі самастойнай работы студэнтаў (курсантаў, слухачоў) [1–3]. І гэта невыпадкова, бо самастойная работа з'яўляецца важным элементам працэсу навучання і эфектыўным сродкам прафесійнага росту маладых спецыялістаў, якія павінны валодаць ґрунтоўнымі ведамі, прафесійнымі ўменнямі і навыкамі, вопытам творчай і даследчай дзейнасці.

Нягледзячы на вялікую колькасць даследаванняў, многія пытанні, такія як сутнасць і змест самастойнай работы, яе віды і формы, роля ва ўзаемадзеянні паміж педагогам і студэнтам, кантроль і ацэнка самастойнай работы, уплыў камунікацыйных і інфармацыйных тэхналогій на арганізацыю самастойнай работы і інш., пераасэнсоўваюцца, патрабуюць удакладнення і з'яўляюцца дыскусійнымі да гэтага часу.

У навуковай і навукова-метадычнай літаратуры рознымі аўтарамі ў розным значэнні выкарыстоўваецца паняцце «самастойная работа». Многія даследчыкі звяртаюць увагу на тое, што «самастойная работа студэнта з'яўляецца ключавым складнікам навучальнага працэсу, які вызначае фарміраванне навыкаў, уменняў і ведаў, прыёмаў пазнавальнай дзейнасці і забяспечвае цікавасць да творчай працы, а таксама ўяўляе сабой адмысловую форму